

УДК 94(479.25):355.11:356.15»08/10»

КІЛЬКІСНИЙ СКЛАД АРМІЇ БАГРАТИДСЬКОЇ ВІРМЕНІЇ НАПРИКІНЦІ ІХ – У СЕРЕДИНІ ХІ СТОЛІТЬ

Дмитро ДИМИДЮК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії середніх віків та візантиністики,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: dymydyuk_da@ukr.net*

Крізь призму васально-сюзеренних відносин проаналізовано кількісний склад вірменського війська, яке складалося з представників дрібної знаті (азатів) та ополчення вільних селян-общинників. Спростовано популярну в історіографії тезу про існування «сто тисячної армії» та доведено її значно меншу чисельність. Охарактеризовано наявну джерельну базу, якій притаманна гіперболізація свідчень про кількість військ. Доведено, що через проблеми з логістикою, на полі битви могли зустрітися лише кількатисячні війська з кожної сторони.

Ключові слова: Багратидська Вірменія, Візантія, чисельність військ, армія, сюзерено-васальні відносини, азати, ополчення.

Багратидська Вірменія (884/886^{1*}–1045/1064^{2**}) [10, с. 67–68; 19, с. 217–218; 28, р. 122–129] отримавши, *de facto*, політичну незалежність наприкінці ІХ століття, змушена була визнати сюзеренітет Арабського халіфату до 928 року коли представник халіфа, емір Атропатен³, більше не коронував вірменського царя [17, с. 237–248]. З 937 року припинилися військові набіги на Вірменію з боку емірату [32, с. 39–40], а вже після 952 року, коли вірмени повністю перестали сплачувати будь-які податки еміру Атропатен³ [26, р. 165]. Поступове ослаблення арабських впливів на Закавказзі призвело до посилення позицій Візантії, яка з часом стане новим сюзереном для християнських держав цього регіону. Вищість ромеїв змушені були визнати й вірмени, щоб стати правомірними та визнаними членами на світовій політичній арені [28, р. 124–128].

Перед Багратидами, царями Вірменії, гостро постало питання захисту вірменської державності від територіальних зазіхань з боку Візантії та Халіфату, що у свою чергу призвело до створення розвиненої військової організації у Вірменії, яка ґрунтувалася на сюзерено-васальних відносинах.

Незважаючи на те, що політична історія царства Багратидів достатньо добре вивче-

---

© Димидюк Дмитро, 2017

- ¹ Через неточність джерельної бази сучасні дослідники, зокрема, Арсен Шагинян та Кирил Туманов вважають, що коронація Ашота I, як засновника окремого Багратидського царства відбувалася між 884–886 роками.
- ² Завдяки дослідженням Рафела Матевосяна дізнаємося, що частина вірменських хроністів ототожнювали падіння Багратидського царства не із завоюванням ромеями Анійської держави у 1045 році, а із захопленням сельджуками м. Ані в 1064 році.

на, військова організація Вірменії ще не ставала предметом спеціального дослідження. Якщо існують праці з військової історії Античної [39] чи Кілікійської Вірменії [23], то через незрозумілі нам причини історики оминали військову сферу Багратидського царства. Військова тактика, стратегія та детальні описи битв часів Багратидів вміщені у 2 і 3 томах багатотомного видання «Наші перемоги» за редакцією Гагіка Арутуняна [37; 38]. Подібною за суттю є найновіша монографія Армана Єгіазаряна про біографію вірменського царя Ашота II Залізного (914–928). На жаль, ці праці є радше описом військово-політичної діяльності на основі великого масиву джерел, де військовій сфері приділено багато уваги, але без її критичного та системного аналізу [33].

Чи не єдиним ґрунтовним дослідженням, де питання про військову історію Багратидів було віднесено в окремий короткий розділ, є третій том праці «Історія вірменського народу» за редакцією А. Акопяна, де в загальних рисах окреслено чисельність війська, його формування, структуру та озброєння [36, с. 273–274].

Питання загальної чисельності військ Багратидської Вірменії є надзвичайно дискусійним та складним у вивченні. У більшості наукових видань фігурує цифра 100 тис. воїнів, коли йдеться про характеристику кількісного складу об'єднаної вірменської армії [3, с. 70]. У своїх висновках дослідники найчастіше опираються на часті згадки саме цієї кількості військ у джерелах. Матвій Едеський, вірменський хроніст XII століття, писав наступне: «Того дня [989 р. – Д. Д.] він [цар Гагік I (989–1017/1020).– Д. Д.] провів огляд всіх своїх військ, що склалися з 100 тис. обраних мужів. Всі вони були добре споряджені, ушлявлені в битвах і надзвичайно відважні» [22, р. 6].

Одними з небагатьох, хто висловлював думки про менший кількісний склад війська, були: Арам Тер-Гевондян [17], Кирило Туманов [27; 28; 29], Арсен Шагинян [18; 19; 20] та Ніна Гарсоян [26], але це питання не було об'єктом їхнього дослідження, через що ці висновки у їхніх працях були побіжними та до кінця необґрунтованими.

Через брак напрацювань з поданої теми, зразком для нашого дослідження служимуть класичні праці з військової історії Візантійської імперії Уоренна Тредголда [30; 31] та Вальтера Кейгі [24], методи котрих використовуватимемо у власному дослідженні, порівнюючи Вірменію та Візантію.

Цю тему можна розкрити аналізуючи вірменські джерела, зокрема хроніки Товми Арцруні (X століття) [35], Ованеса Драсханакертці (X століття) [12], Псевдо-Шапуха Багратуні (X століття) [14], Асохіка (кінець X – початок XI століття) [4] та Аристакеса Ластиверці (XI століття) [13], котрі були сучасниками описуваних подій.

Зауважимо, що до аналізу середньовічних джерел доцільно критично підходити, адже у хроніках можемо знайти різні дані, які підтверджуватимуть ту чи іншу теорію стосовно кількісного складу вірменських військових контингентів. Наприклад, Ованес Драсханакертці (X століття), описуючи військові походи Смбага I (890–913/914), часто змінював чисельність військ за короткий проміжок часу від 30 до 60 тис. воїнів [12, с. 129–130, 138], що було ознакою незнання автором точної інформації. Подібну проблему мають також інші хроністи. Для прикладу, Псевдо-Шапух Багратуні (X століття) писав, що в середині IX століття правитель Васпуракану Дерен Арцруні керував військом із 40 тис. пращників, що є абсурдним за своєю суттю [14, с. 130]. На жаль,

така неточність літописів є загальноприйнятою для усіх середньовічних хроністів, які будучи переважно кліриками слабо розбирались у військовій сфері, та під кутом зору власних уподобань описували ті чи інші події.

Зазначимо, що середньовічна вірменська історіографія не знала таких військових трактатів, які були у ромеїв («Стратегікони» (VII століття), «Тактика Льва» (X століття) та інші, через що процес вивчення окресленої проблеми є значно ускладненим.

З візантійських джерел найбільш інформативною для нас є хроніка ромейського воєначальника вірменського походження Кекавмена «Поради та оповідання» (XI століття), де автор описав чисельність ополчення вільних селян-общинників (стратіотів) на вірменських землях після їхнього приєднання до Візантії 1045 року, а також показав вагомий роль вірмен в організації ромейського війська [8, с. 153–155].

Вважаємо, що завдяки комплексному аналізу цих та інших джерел можна реконструювати чисельний склад армій окремих вірменських князів та цілої держави. Результати дослідження будуть корисними для вивчення права на земельну власність, принципу формування військ, а також соціально-економічного становища Вірменії наприкінці IX – всередині XI століть, адже для тогочасного суспільства кількість осіб у війську була індикатором могутності держави.

Щоб визначити реальний кількісний склад вірменського війська потрібно провести його аналіз «знизу», тобто дослідити чисельність дружин середньої знаті та окремих князів. На основі отриманих даних сформуємо робочу гіпотезу про загальний кількісний склад вірменської армії.

Багратидська Вірменія була децентралізованою державою з сильно розвинутими сюзеренно-васальними відносинами, де фактична влада царя з династії Багратидів поширювалася лише на область Ширак та суміжні землі (Анійська держава) [10, с. 65–66]. Прямими васалами царя виступали князі (ішхани) Васпуракану (908–1021), Сюнику (970/978–1091), Ташир-Дзорагету (Лорі) (979–1256) та Карсу або Вананду (963–1064) [21, с. 72–73].

Реальна влада вірменських царів над своїми васалами була незначною. Британський історик Стівен Рансіман, описуючи політичний лад Багратидської Вірменії, знаходить його подібним до устрою Священної Римської Імперії, адже обидві держави зазнали сильних децентралізаційних процесів, а їхні очільники (німецький імператор та багратидський цар) мали лише номінальну владу над своїми васалами [25, р. 151, 157]. Кожен князь вважав себе «господарем своєї землі» [14, с. 162–163], лише у питаннях війни та миру визнаючи верхність царя [1, с. 149].

Васалами ішханів або анійського царя була середня знать (нахарари). Будучи повноправними володарями своїх земельних наділів [11, с. 105–107], вони змушені були виконувати військову службу на користь свого сюзерена. Найнижчою ланкою у системі сюзеренно-васальних відносин виступали азати – дрібна вірменська знать, яка служила у війську нахарара чи князя [21, с. 225] та утримувалася за його коштів або одержувала земельні наділи у формі бенефіціїв.

За приблизними підрахунками А. Тер-Гевондяна, один нахарар міг утримувати близько 500 воїнів (переважно вершників), що дає підстави припустити, що загаль-

на чисельність вірменської кінноти становила 15 тис. азатів у VIII–IX століттях [17, с. 174–175], якщо в той час існувало близько 32 і більше нахарарських родів [17, с. 181–182]. Автор дійшов такого висновку на основі укладеного ще у середині VII століття васального договору між ішханом Теодором Рштуні (639–658) та халіфом Османом (644–656), де вірменська армія повинна була налічувати 15 тис. вершників (без ополчення) яких де-факто утримували самі ж нахарари [6, с. 153].

Іншого роду підрахунки провів Володимир Варданян, який стверджує, що збройні загони нахарарів могли складатися зі 100–200 солдат кожен. У такому випадку в IX столітті загальна чисельність військ тільки дрібних нахарарів могла доходити до 10 тис. [40, с. 148–149], а всієї об'єднаної вірменської армії під командуванням Багратидів – близько 30 тис. [19, с. 114] Не зрозумілим залишається те, чи автор вносить у свої підрахунки ополчення, чи ґрунтується лише на регулярній армії азатів.

Правителі окремих васальних князівств мали під своїм керуванням кількатисячні війська. Так, ще у середині IX столітті Дерен (Григор) Арцруні, ішхан Васпуракану, отримавши звістку, що арабське військо йде на нього війною «*зібрав 3 тис. вершників та 2 тис. піхотинців*» [14, с. 134]. Подібного роду згадки зустрічаємо в усіх джерелах, де хроністи приписують тому чи іншому ішхану керування арміями розміром 2–5 тис. піших та кінних воїнів [12, с. 204, 212]. Вважаємо, що це були невеликі армії, до складу яких входило ополчення та кінні полки азатів. Володіємо окремими згадками про використання суто кінних полків на полі бою, чисельність яких сягала 100–200 вершників і більше [15, с. 6; 12, с. 204].

Частими бували випадки, коли васали та союзники Багратидів потребували військової допомоги у війні з еміром Атропатен^н. У 988 році Давид Куропалат (966–1000), правитель Тао-Кларджеті, просив допомоги у вірменського царя Гагіка I та правителя Грузії (Картлі та Абхазії) Гургена (994–1008). Кожен із правителів відправив по 6 тис. «*чудово озброєного кінного війська*» [4, с. 193–197]. Вважаємо, що вірменський цар вигравив 6 тис. азатів від цілої Вірменії, тим самим зібравши ці війська від своїх прямих васалів [16, с. 46]. Імовірна можливість, що серед війська була й піхота, а його кількість є гіперболізованою.

Окрему частину армії становило піше ополчення вільних селян-общинників. Так, коли Ашот II Залізний у 920–921 роках шукав прихильників для боротьби супроти еміра Юсуфа [34, с. 50–52], то за ним послідували лише «*деякі із незнатних*» [12, с. 217–218]. Це свідчення можемо трактувати як доказ існування загонів ополченців у війську князя.

Ополчення вільних селян-общинників збирали лише за серйозної військової необхідності і в таких випадках воно становило кістяк вірменської армії. Відомий випадок, коли Давид I Безземельний (989–1048), князь Ташир-Дзорагету, запросив албанського католикоса Тер-Овсепа, єпископів і монахів, щоб вони допомогли йому «*прикликати у військо всіх жителів країни з жінками і дітьми*». В їхній присутності Давид сказав, що: «*кожен повинен взяти у свої руки зброю, хрест чи євангеліє [для захисту держави. – Д. Д.], адже «хто хоче померти мученицькою смертю – час настав»* [15, с. 21–22]. На жаль, нам майже нічого не відомо про систему збору і функціонування ополчення та про кількість сімей вільних селян-общинників, які укомплектовували одного воїна на війну.

Пізніші свідчення про ополчення отримуємо із записів Кекавмена, автора «Порад та оповідань». Хроніст пише, що у 1055 році Константин IX Мономах (1042–1055) скасував стратіотське ополчення (50 тис. воїнів, яких насправді було менше) у Вірменії та встановив нові податки для місцевого населення, за рахунок яких формуватимуться наймані загони (тагмати) для оборони краю [8, с. 153–155]. Вважаємо, що ополчення вільних селян-общинників мало глибокі історичні корені, адже його скасування та встановлення додаткових податків вірмени сприйняли негативно та навіть почали переходити на бік тюрків-сельджуків [21, с. 197–199; 31, с. 596]. Цей крок Константина Мономаха не мав жодного антивірменського характеру, а був лише частиною реформи з реорганізації армії в сторону використання найманців [26, с. 193].

Пізнавальним буде порівняння свідчень Смбага Спарапета (XIII століття) та Матвія Едеського про збір вірменських військ у 1040 році на допомогу Давиду I Безземельному, правителю Ташир-Дзорагетського царства, у війні супроти Апусуара (Абу'л-Усвара), курдського еміра Двіна.

За відомостями Смбага Спарапета, на прохання про військову допомогу від Давида I, анійський цар Ованес-Смбат (1020–1041) відправив 3 тис., а грузинський цар – 5 тис. вершників. Підсумовуючи, хроніст говорить, що Давид керував 12-тисячною армією, а після збору місцевого ополчення її кількість виросла до 20 тис. воїнів [15, с. 21–22]. Не відкидаємо можливості, що автор XIII століття, через брак даних, міг гіперболізувати кількісний склад армії, але цікавим виявляється те, що без військ інших князів, Давид володів лише 12-тисячною армією, в котрій співвідношення вершників-азатів до ополчення становило 1:3.

Трохи інші свідчення отримуємо від Матвія Едеського, котрий частково повторив вищесказане, але змінив чисельність військ. Анійський цар Ованес-Смбат відправив Давиду 4 тис. вершників, правитель Сюнику – 2 тис., а грузинський цар – 4 тис. воїнів [22, с. 71]. Згодом, Давид зібрав ополчення і чисельність його військ зросла до 12 тис. [38, с. 8–10], але так і не досягла 20 тис., як вище описував Смбат Спарапет. Зауважимо, що армії окремих князів чи царів сягали, в середньому, 2–4 тис. чоловіків (залежно від військово-політичної та економічної ситуації в державі) та складалися переважно із кінних контингентів нахарарів та азатів.

Якщо говорити про загальну чисельність військ, то тут натрапляємо на різні висновки дослідників. На думку К. Туманова у IX–XI століттях Вірменія та Грузія стали учасниками пан-Багратидського кондомініуму, адже в цих державах правили споріднені династії Багратидів та Багратіонів. Вірменія на мить стала великою державою, а вірменський цар, будучи повелителем інших династій [27, с. 593–596, 603–606], міг командувати значною кількістю військ [29, с. 422]. Через це історик схильний довіряти вірменським джерелам, вважаючи, що в середині X століття чисельність вірменської армії сягала 45 тис. осіб, але могла збільшуватися до 100 тис., завдяки військам васалів чи додатковій мобілізації.

З іншого боку до цього питання підходить А. Шагинян. Автор використовує уривчасте свідчення арабських істориків про те, що загальне військо вірменських нахарарів у середині IX століття нараховувало 20 тис. воїнів [7, с. 46]. Дослідник вважає, що тут

маються на увазі лише регулярні кінні частини вірменської, картлійської та албанської армій. При підрахуванні загальної чисельності військ у провінції Армінія історик навів той факт, що співвідношення кінноти до піхоти становило 1:5, через що загальна кількість солдат могла сягати до 100 тис. осіб, що підтверджується й частими згадками подібних чисел у джерелах [20, с. 216, 222].

На жаль, нам не відомо звідки автор взяв інформацію про подібного роду співвідношення військ, але висновки, до яких дійшов історик (про 100-тисячну армію) видаються, на нашу думку, неможливими. У третьому томі історії вірменського народу знаходимо інші дані, що у тогочасному війську лише третина воїнів була вершниками [36, с. 273–274], що підтверджується й нашими попередніми висновками. Під час боротьби за анійський престол у 1020 році, Ованес-Смбат зібрав 40 тис. піхотинців та 12 тис. вершників для захисту столиці Ані від свого брата – Ашота IV (1021–1040). Звісно ж, ці дані є гіперболізовані, але для нас цікавим є саме співвідношення між піхотою та кіннотою у вірменському війську, яке становило майже 1:3 [22, р. 10].

Якщо взяти до уваги висновки К. Туманова [28, р. 123–124] та А. Шагиняна [20, с. 216, 222], що усіх вершників-азатів (разом із Картлійськими та Албанськими васалами) було не більше 20 тис., то піші війська мали б налічувати 40 тис. людей, становлячи 2/3 армії [36, с. 53, 273–274]. Сумарно, в часи найбільшого розквіту Багратидського царства, кількісний склад вірменської армії, разом із її закавказькими васалами, міг зростати до 60 тис. воїнів. Зауважимо, що ми лише частково підтримуємо цю версію, адже реально усвідомлюємо, що на полі битви така велика армія не могла б зібратися (через проблеми із логістикою), через що частими були сутички між військами, які нараховували до кількох тисяч солдат з кожної сторони.

Говорити про наймані війська у Багратидській армії не доводиться, адже скоріш за все їх не було. Деякі дослідники схильні вбачати найманців у племенах північного Кавказу, котрі часто служили у вірменському війську, та яких арабський історик Ахмед ібн-Лютфуллах (XVII століття) називав «невірними» [2, с. 212–213]. Вважаємо, що це могли бути не найманці, а васали царя Ашота III (952–977), адже ще в часи правління Ашота I (884/886–890), вірмени підкорили своїй владі деякі «північні племена» [5, с. 60]. Дискусія стосовно цієї проблеми залишається відкритою.

Отже, сучасні вірменські історики з більшою мірою припасовують власні висновки про чисельний склад армії до 100 тис. осіб, через чисто патріотичні цілі та брак відповідних знань. Зауважимо, що сама собою кількість «100 тис. воїнів» була метафорою літописців, щоб показати уявну велич та могутність вірменської держави. З іншого боку, хроністи часто гіперболізували чисельність ворожих військ, щоб продемонструвати доблесть вірмен у війні з переважаючими силами противника. Так, у 1042 році 30 тис. вірменське військо на чолі з спарапетом (військовим командувачем) Вахрамом Пахлавуні вийшло з обложеного Ані та розбило аж 100-тисячне ромейське військо [22, р. 76]. Зауважимо, що візантійська армія в X столітті нараховувала близько 120 тис. воїнів [30, р. 213], тоді як Візантія була в кілька разів більшою, ніж Вірменія та, де-факто, вважалася панівною державою світу протягом IX–XI століть [9, с. 106–107]. Лише в часи правління Василя II (976–1025) візантійська армія становила близько

250 тис. солдат, хоча вже його наступники почали різко зменшувати чисельність воїнів до стандартних 100–120 тис. [30, р. 85].

Вважаємо, що армія Багратидської Вірменії, без Картлійських та Албанських васалів, могла сягати близько 20–40 тис. кінних воїнів разом з ополченням, у чому ми певною мірою погоджуємося із В. Варданяном [40, с. 148–149] та А. Тер-Гевондяна, який стверджував, що наприкінці IX століття вірменське військо нараховувало 40 тис. осіб [17, с. 234–235]. Вже з 20-х років XI століття кількісний склад армії починає зменшуватися через військовий та економічний занепад держави, який був посилений швидкими децентралізаційними процесами [36, с. 13].

Зауважимо, що подані вище підрахунки описують максимально можливий склад усіх військ на території Вірменії та її союзників. Усвідомлюємо, що через складну васально-сюзеренну систему та проблеми із логістикою, об'єднана вірменська армія не могла одночасно взяти участь в одній битві. Стверджуємо, що у військових кампаніях брали участь невеликі військові з'єднання, які налічували лише кілька тисяч воїнів та формувалися із військ окремих нахарарів, чисельність яких становила кілька сотень осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Аннинській А.* Історія армянської церкви: (до XIX в.) / Александръ Аннинскій. – Кишиневъ. Тип. М. Спивака, 1900. – 324 с.
2. Ахмед ибн Лютфуллах (Мунадджим-Баши) «Джами ад-Дувал»; Ибн ал-Азрака ал-Фарики из «Истории Майяфарикина» / пер. А. Мамедова // Труды института истории. – Баку, 1957. – Том XII. – С. 206–225.
3. *Брюсов В.* Летопись исторических судеб армянского народа / Валерий Брюсов. – Ереван. АРМФАН, 1989. – 182 с.
4. Всеобщая история Степаноса Таронского Асохика по прозванию [XI ст.] / пер. с арм. Н. Эмина. – Москва. Книга по требованию, 2011. – 377 с.
5. История армянского народа / под. ред. Б. Аракелян, Ц. Агаян, В. Парсамян. – Ереван. Луйс, 1989. – 208 с.
6. История императора Иракла. Сочинение епископа Себеоса [VII ст.] / под. ред. К. Патканьяна. – Москва. Императорская АН, 1862. – 171 с.
7. История Ширвана и Дербенда в X–XI веках [XI ст.] / пер. с араб. С. Микаэлян. – Москва. Издательство восточной литературы, 1963. – 534 с.
8. Кекавмен. Советы и рассказы византийского боярина [XI ст.] / пер. Г. Литаврина. – Москва. Наука, 1972. – 746 с.
9. *Кучма В.* Военно-экономические проблемы византийской истории на рубеже IX–X вв. по «Тактике Льва» / Владимир Кучма // Античная древность и средние века. – Свердловск, 1973. – Вып. 9. – С. 102–113.
10. *Матевосян Р.* Падение Багратидского царства по данным армянских историков XI–XIII вв. / Рафел Матевосян // Журнал социальных наук. – Ереван, 1988. – № 10. – С. 64–72.
11. *Новосельцев А.* Пути развития феодализма / Анатолий Новосельцев. – Москва. Наука, 1972. – 340 с.
12. Ованес Драсханакертци. История Армении [X ст.] / пер. с арм. М. Дарбинян-Меликян. – Ереван. Советакан Грох, 1986. – 396 с.
13. Повествование вардапета Аристакэса Ластиверци [XI ст.] / пер. с арм. К. Юзбашяна. – Москва. Наука, 1968. – 194 с.

14. Псевдо-Шапух Багратуни. История анонимного повествователя [X ст.] / пер. М. Дарбинян-Меликян. – Ереван. АН АрмССР, 1971. – 238 с.
15. Смбат Спарамет. Летопись [XIII ст.] / пер. с арм. А. Галстяна. – Ереван. Хайастан, 1974. – 240 с.
16. Степаненко В. Из истории армяно-византийских отношений второй половины X–XI в. (к атрибуции монет Кюрикез куропалата) // Античная древность и средние века. – Екатеринбург, 1978. – Вып. 15. – С. 43–51.
17. Тер-Гевондян А. Армения и Арабский халифат / Арам Тер-Гевондян. – Ереван. АН АрмССР, 1977. – 319 с.
18. Шагинян А. Армения и страны Южного Кавказа в VII–IX вв. : автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора ист. наук / Арсен Шагинян. – Санкт-Петербург, 2010. – 39 с.
19. Шагинян А. Последнее восстание в арабской провинции Арминийа (850–855 гг.) / Арсен Шагинян // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Санкт-Петербург, 2008. – Вып. № 4(1). – С. 108–117.
20. Шагинян А. Расформирование арабской провинции Арминийа во второй половине IX в. / Арсен Шагинян // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Санкт-Петербург, 2009. – Вып. № 2. – С. 213–223.
21. Юзбашян К. Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX–XI вв. / Карен Юзбашян. – Москва. Наука, 1988. – 305 с.
22. Armenia and the Crusades, ten to twelfth centuries: the Chronicle of Matthew of Edessa. [XII ст.] / translated by A. Dostourian. – Lanham. University Press, 1993. – 392 p.
23. Chłipala M. Wojskowość królestwa Armenii cylicyjskiej w czasach wypraw krzyżowych / Michał Chłipala. – Tarnowskie Góry. Inforteditions, 2013. – 128 s.
24. Kaegi W. Byzantium and the Early Islamic Conquests / Walter Kaegi. – Cambridge. University Press, 2005. – 314 p.
25. Runciman S. The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign: A Study of Tenth-Century Byzantium / Steven Runciman. – Cambridge. University Press, 1999. – 288 p.
26. The Armenian People from Ancient to Modern Times / ed. by Richard G. Hovannisian. – New-York. St. Martin's Press, 1997. – Vol. I. The Dynastic periods: from Antiquity to the fourteenth century. – 493 p.
27. Toumanoff C. Armenia and Georgia / Cyril Toumanoff // The Cambridge Medieval History. – Cambridge, 1966. – T. IV. The Byzantine Empire. Part I. Chapter XIV. – P. 593–607.
28. Toumanoff C. Caucasia and Byzantium / Cyril Toumanoff // Traditio. – 1971. – N. 27. – P. 111–158.
29. Toumanoff C. The background to Manzikert / Cyril Toumanoff // XIII International Congress of Byzantine Studies. – Oxford, 1967. – P. 411–426.
30. Treadgold W. Byzantium and Army / Warren Treadgold. – Stanford. University Press, 1995. – 284 p.
31. Treadgold W. A History of the Byzantine State and Society / Warren Treadgold. – Stanford. University Press, 1997. – 1020 p.
32. Եղիազարյան Ա. Աբաս Բագրատունու հզորացումը Հայաստանի շուրջը ձևավորված նոր իրադրության պայմաններում / Արման Եղիազարյան // Հայագիտության հարցեր. – Երևան, 2016. – № 1(7). – Էջ. 38–50. [Տգիազարյան Ա. Піднесення Абаса Багратуні в умовах нової політики навколо Вірменії / Арман Ґгіазарян // Вірменознавчі дослідження. – Єреван, 2016. – № 1(7). – С. 38–50.]
33. Եղիազարյան Ա. Աշոտ Երկաթ. Թագավոր Հայոց / Արման Եղիազարյան. – Երևան. ԵՊՀ հրատարակչություն, 2016. – 120 էջ. [Տգիազարյան Ա. Ашот Залізний. Вірменський цар / Арман Ґгіазарян. – Єреван. Видавництво ЕГУ, 2016. – 120 с.]
34. Եղիազարյան Ա. Աշոտ Երկաթի դարաշրջանը. Մաս երկրորդ. Հայոցթագավորության

- վերահաստատումը / Արման Եղիազարյան // ՎԷՄ. – Երևան, 2015. – թ. 1. – էջ. 36–60. [Сгіазарян А. Эпоха Ашота Залізного. Частина II. Відновлення Вірменського царства // ВЕМ. – Єреван, 2015. – Т. 1. – С. 36–60.]
35. Թովմա Արծրունի. Պատմություն տանն Արծրունեաց [X դար.] / Խմբ. Բ. Հ. Դարբինյան–Մելիքյանի. – Երևան. Մազադար, 2006. – 504 էջ. [Товма Арцруни. История дому Арцруни [X ст.] / под. ред. М. Дарбинян–Меликян. – Єреван. Магахат, 2006. – 504 с.]
36. Հայ ժողովրդի Պատմություն / Խմբ. Բ. Առաքելյան. – Երևան. ԱրմՖԱՆ, 1976. – Հ. 3. – Հայաստանը զարգացած ֆեոդալիզմի դարաշրջանում (IX դ. կեսերից մինչև XIV դ. կեսերը). – 1032 էջ. [История вірменського народу / під. ред. А. Акоюяна. – Єреван. АН АрмССР, 1976. – Т. III. – Вірменія в епоху розвинутого феодалізму (з середини IX до середини XIV ст.). – 1032 с.]
37. Մեր հաղթանակները / Խմբ. Գ. Հարությունյան. – Երևան. Նորավանք, 2009. – Հ. 2. – 332 էջ. [Наші перемоги / під. ред. Г. Арутуняна. – Єреван. Норавапк, 2009. – Т. 2. – 332 с.]
38. Մեր հաղթանակները / Խմբ. Գ. Հարությունյան. – Երևան. Նորավանք, 2011. – Հ. 3. – 336 էջ. [Наші перемоги / під. ред. Г. Арутуняна. – Єреван. Норавапк, 2011. – Т. 3. – 336 с.]
39. Մարզայան Ս. Հայ ռազմական արվեստի պատմություն / Մարզիս Մարզայան. – Երևան: Հայաստան, 1969. – 218 էջ. [Саркисян С. З історії вірменського військового мистецтва / Саркис Саркисян. – Єреван. Хайастан, 1969. – 218 с.]
40. Վարդանյան Վ. Վասպուրականի իշխանության քաղաքական կողմնորոշումը IX դարի կեսին / Վլադիմիր Վարդանյան // Պատմա-բանասիրական հանդես. – Երևան, 1975. – № 2(69). – էջ. 148–149. [Варданян В. Политическая ориентация Васпураканского княжества в середине IX века / Владимир Варданян // Историко-филологический журнал. – Єреван, 1975. – № 2(69). – С. 148–149].

*Стаття: надійшла до редакції 31.03.2017
прийнята до друку 15.05.2017*

THE NUMBER OF ARMY OF BAGRATID ARMENIA AT THE END OF IX – IN THE MIDDLE OF XI CENTURY

Dmytro DYMYDYUK

*The Ivan Franko National University of Lviv,
The Chair of History of Middle Ages and Byzantine Studies,
1, Universytetska St., Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: dymydyuk_da@ukr.net*

The number of the Armenian army was analyzed through the prism of suzerain-vassal relationship. The army consisted of representatives from the petty nobility (azat) and free peasant militia. We have disproved the popular in historiography thesis about the existence of 100 thousandth army and substantiated the existence a much smaller number of troops. The article deals with the analysis of existing source base, which is likely to exaggerate the number of troops. It is proved that only a several thousands troops from each side could meet on the battlefield due to logistics problems.

Keywords: Bagratid Armenia, Byzantium, the number of troops, army, suzerain-vassal relationship, azat, militia.